

УДК 81'255.4-5“1920/1930”

Коломієць Л.В.
(Київ, Україна)

**ПЕРЕКЛАДАЧІ 1920-30-Х РОКІВ – ВИДАТНІ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКІ
ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПОВЕРНЕННЯ
ІЗ ЗАБУТТЯ**

Стаття має біо-бібліографічний характер і присвячена поверненню пам'яті про перекладацьку діяльність видатних представників українського культурно-національного відродження, таких як Модест Левицький, Людмила Старицька-Черняхівська, Андрій Ніковський, Надія Суровцова, які в часи національно-визвольних змагань (1917-1921) були відомими громадськими діячами та високопосадовими державними службовцями в міністерському апараті Української Народної Республіки, а в 1920-ті – на початку 1930-х років, хоч і виявили свою цілковиту лояльність до більшовицько-радянської влади, через жорстку політичну цензуру змушені були як літератори зосередитись переважно на перекладацькій праці.

Ключові слова: Модест Левицький, Людмила Старицька-Черняхівська, Андрій Ніковський, Надія Суровцова.

Статья носит био-библиографический характер и посвящена возвращению памяти о переводческой деятельности выдающихся представителей украинского культурно-национального возрождения, таких как Модест Левицкий, Людмила Старицкая-Черняховская, Андрей Никовский, Надежда Суровцова, которые в годы национально-освободительного движения (1917-1921) были известными гражданскими деятелями и высокодолжностными государственными служащими в министерском аппарате Украинской Народной Республики, а в 1920-ые – в начале 1930-х годов, хоть и проявили свою полную лояльность по отношению к большевистско-советской власти, из-за жесткой политической цензуры вынуждены были как литераторы заниматься преимущественно переводческой работой.

Ключевые слова: Модест Левицкий, Людмила Старицкая-Черняховская, Андрей Никовский, Надежда Суровцова.

The article pioneers an integral bio-bibliographic description of the lives and literary translations of several prominent Ukrainian cultural, political and public figures, namely Modest Levytsky, Liudmyla Starytska-Cherniakhivska, Andriy Nikovsky, Nadia Surovtsova, who in the pre-Soviet period had played an important role in the national liberation movement as the governmental officials of the Ukrainian People's Republic (1917-1921), but whose public and belletristic activities in the 1920s – early 1930s became restricted by the Soviet authorities predominantly to the area of such 'secondary' literary practice as translating.

© Коломієць Л.В., 2013

Key words: *Modest Levytsky, Liudmyla Starytska-Cherniakhivska, Andriy Nikovsky, Nadia Surovtsova.*

Актуальність та новизна запропонованого дослідження полягає у відновленні пам'яті про перекладацьку спадщину видатних діячів української культури та політики, таких як Модест Левицький, Людмила Старицька-Черняхівська, Андрій Ніковський, Надія Суворцова, які в часи національно-визвольних змагань обіймали відповідальні посади в міністерському апараті Української Народної Республіки (УНР), а в 1920-ті роки – після встановлення у Великій Україні більшовицько-радянської влади – самовіддано працювали на благо УСРР (Української Соціалістичної Радянської Республіки), щоправда, головним чином уже як літератори: у 1920-ті роки, які прийнято називати добою національного ренесансу, ця мистецька ніша суспільної праці ще залишалася привідкритою для колишніх «петлюрівців», як зневажливо називали – й досі ще нерідко називають – діячів уряду УНР. Модест Левицький, Людмила Старицька-Черняхівська, Андрій Ніковський, Надія Суворцова встигли зробити вагомий внесок у справу художнього перекладу, донісши до українських читачів десятки найкращих творів світової літератури, перш ніж їхні імена були викреслені сталінською цензурою з української історії та літератури в часі «великого терору».

Далі зосередимось окремо на кожній із цих непересічних постатей.

Спершу гадаємо про «батька Волині», як його називали земляки-сучасники, **Модеста Пилиповича Левицького** (1866–1932) – кваліфікованого лікаря, письменника, публіциста, перекладача, педагога, композитора, громадського і державного діяча. Народився Модест Пилипович на Поділлі, неподалік від повітового міста Проскурів (нині Хмельницький), у графській сім'ї. Його батько був відомим на Волині громадським діячем, інспектором народних шкіл та мировим суддею, а дід – священиком. У родині Левицьких розмовляли українською мовою, але вивчали і знали німецьку, французьку, польську мови, музику, літературу та мистецтво. До речі, молодша сестра Модеста Левицького, Софія (нар. 1874 р.) стала художницею і здобула визнання в колі паризької богемі початку ХХ століття. Вона переклала французькою мовою оповідання Миколи Гоголя «Вечори на хуторі коло Диканьки», оздобивши тексти власними дереворитями.

Модест Левицький закінчив медичний факультет Київського університету святого Володимира, прагнучи стати домашнім лікарем своєї хворій на сухоті дружині Зінаїді та пізнати життя у шкурі «мужицького» лікаря.

У 1894–98 рр. обіймав посаду повітового лікаря міста Ковель. У той час батько Лесі Українки Петро Антонович Косач був «предводителем дворянства» у Ковелі, тож Левицькі спізнались і заприятелювали з родиною Косачів, яка жила тоді в Колодяжному, недалеко від Ковеля, а Модест Пилипович став другом і на цей період приватним лікарем Лесі Українки. (На жаль, Леся Українка змушена була знищити листи від Модеста Левицького, коли за ними обома був установлений таємний нагляд царської охоранки.)

Через загострення сухот у дружини 1896 р. Модест Пилипович залишає Волинь і переїздить на Поділля. Але родинні зв'язки з Косачами не перериваються. Восени 1899 р. Левицький отримує вакантну посаду лікаря в лікарні біля містечка Боярка на Київщині. Близькість до Києва надавала Левицьким можливість для нав'язування нових знайомств, відвідання книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, спілкування з давніми

побратимами (родинами Косачів та Старицьких, членами київської Старої громади). Наприкінці 1904 року Модест Левицький, Сергій Єфремов, Борис Грінченко і Федір Матушевський створили Українську Радикальну Партію (УРП), яка виступала за встановлення в Росії конституційної монархії та за право України на автономію. Восени 1905 року УРП об'єдналася з Українською Демократичною Партією під назвою Українська Демократично-Радикальна Партія.

У 1910-х роках Модест Левицький оселяється в Білій Церкві. В березні 1917 року він очолює білоцерківську «Просвіту». Підтримавши ідею створення самостійної Української держави, він висувається на першорядні посади в уряді Української Народної Республіки (УНР). За біографічною довідкою Н. Ю. Пушкар, у роки української державності Левицький працював урядовцем в апараті Міністерства шляхів УНР на посаді директора культурно-освітнього департаменту, був головним санітарним лікарем залізниць України. З 1919 року – радником, потім головою української дипломатичної місії у Греції. Не повернувшись у більшовицьку Україну, він деякий час жив у м. Тарнові (Польща), де в той час перебував уряд УНР в екзилі. Левицький працював лікарем, був завідувачем у Закопаному санаторію для українських воєнків, хворих на сухоти [Пушкар]. У 1922-27 рр. він мешкав у Подєбрадах (Чехія), де працював лікарем і викладачем української мови в Українській господарчій академії. З 1927 року Модест Левицький разом із сім'єю сина жив у Луцьку і працював учителем в українській гімназії, вів уроки української мови й літератури.

Кохана дружина Модеста Пилиповича, його щирий друг і порадник Зінаїда Левицька (1870-1919, Афіни, Греція) теж була перекладачем та письменницею. Разом із Модестом Пилиповичем вони перекладали з французької та польської мов. Їхні спільні переклади публікувались у 1920-х роках і в радянській Україні. Так, 1928 року в київському видавництві «Сяйво» вийшов у їхньому перекладі чотиритомний роман Еміля Еркмана-Шатріана (Еміля Еркмана і Шарля-Луї-Гратьєна-Александра Шатріана) «Історія одного селянина», написаний у 1868-70 рр., загальним обсягом 806 сторінок. А 1929 року «Книгоспілка» (Харків-Київ) опублікувала в тому самому перекладі повість «Вдосвіта» польського письменника Теодора Томаша Єжа (справж. Зигмунт Мілковський).

Особисто Модест Левицький знав польську, чеську, російську, єврейську, французьку, німецьку, італійську, англійську (принаймні, перекладав з цієї мови; можливо, й користуючись при цьому допомогою тих мов, які вивчав змалку), а ще старогрецьку та латинську мови і перекладав з багатьох із цих мов. Чимало його перекладів залишились неопублікованими: романи польських класиків Генріха Сенкевича, Болеслава Пруса, твори польської письменниці Елізи Ожешко, шведської письменниці Сельми Лагерлеф та ін. (До слова, неопублікованими залишились і більші оригінальні твори Модеста Левицького: публіцистичні «Спогади лікаря» (1888-1929) та роман «Перша руїна» з часів володимирсько-суздальського князя Андрія Боголюбського.)

1930 року харківське видавництво «Український робітник» опублікувало в перекладі Модеста Левицького найзнаменитіший роман популярного американського письменника Елтона Сінклера «Нетрі» (*The Jungle*, 1906): про життя робітників на чикагських скотобійних та м'ясопереробних підприємствах (цей твір свого часу, нібито, спонукав президента Теодора Рузвельта стати вегетаріанцем та запровадити перші федеральні закони про контроль за якістю продуктів харчування). Після появи англійською мовою ро-

ман був перекладений сімнадцятьма мовами світу за лічені місяці й продавався тисячами примірників щодня. Наразі важко стверджувати, чи з оригіналу перекладав його Модест Левицький і чи користувався при цьому іншими перекладами.

Сьогодні хрестоматійно відомим став мемуарний запис Л. М. Старицької-Черняхівської про свої дитячі роки: «Наше покоління – виключне покоління: ми були першими українськими дітьми. Не тими дітьми, що виростають в селі, в рідній сфері стихійними українцями, – ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями із сповитку» [цит. за: *Старицька-Черняхівська*].

Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська (1868, Київ – 1941) – поетеса, прозаїк, драматург, перекладач, критик, мемуарист, громадський діяч. Донька Михайла Петровича Старицького (1840–1904) та Софії Віталіївни Старицької (1850–1928) – рідної сестри композитора Миколи Лисенка. Людмила Михайлівна була другою дочкою в родині Старицьких, саме її Михайло Петрович назвав у своєму заповіті «улюбленою дочкою», «ангелом-хоронителем».

Перші твори Людмила Старицька писала під впливом батька-драматурга і театральної атмосфери, в якій вона виростала. У 1888–93 роках брала активну участь у роботі літературного гуртка «Плеяда». 1896 року вийшла заміж за лікаря, учасника українського руху, професора-гістолога Київського університету Олександра Черняхівського. 1900 року в подружжя народилася донька Вероніка. 1907 року Людмила Старицька написала історико-біографічну розвідку «Двадцять п'ять років українського театру (Спогади та думки)», тоді ж почала працювати в першій українській газеті «Рада» (завідувала редакційним відділом «По Росії»), 1912 року очолила Київський літературно-мистецький клуб «Родина» (по смерті її дядька, композитора Миколи Лисенка), у 1917–19 роках була членом Центральної Ради УНР, у травні 1917 року брала участь у заснуванні Товариства (комітету) «Український національний театр», входила до його президії, 1919 року стала співзасновницею і заступницею голови Національної ради Українських жінок у Кам'янці-Подільському, входила до складу перекладацької комісії з підготовки до друку Біблії українською мовою.

Переклала українською мовою лібрето низки класичних опер – «Орфей» К.-В. Глюка, «Ріголетто», «Аїда» Дж. Верді, «Фауст» Ш. Гуно, «Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні, «Золотий півник» М. Римського-Корсакова, перекладала також твори Семена Надсона, Кіндрата Рилєєва, Генріха Гейне. 1924 року видавництво «Книгоспілка» (Харків-Київ) випустило в її перекладі з німецької мови трагедію Фріца (фон) Унру «Рід». Німецьку мову Людмила Михайлівна знала бездоганно і дуже її любила, в одному з листів до матері Вероніка Черняхівська підкреслює цю мовну симпатію Людмили Михайлівни словами «твоя укохана німецька мова» [цит. за: Хорунжий].

У 1920-х роках Людмила Старицька-Черняхівська працювала у ВУАН (Всеукраїнській академії наук), 14 січня 1930 року її заарештували, звинувативши у приналежності до так званої Спілки визволення України (СВУ), – справу було сфабриковано більшовицькими спецслужбами, щоб завдати показового удару по старій, «дореволюційній» українській інтелігенції. Допити велись у в'язниці на Холодній Горі в Харкові. Людмила Михайлівна, «колишня пані», в горжетці й з лорнеткою в руці, на допитах мала муж-

ність сперечатись зі слідчими. Вона не приховує своєї культурницької позиції, стверджує: «Думка про самостійну Україну була провідною думкою мого життя, і, звичайно, в міру сил моїх і можливостей, я працювала для здійснення її» [цит. за: Чуприна]. Більш за те, 62-річна письменниця сміливо заявляє, що за 250 років панування Москви українці не надбали культурних цінностей, відстали від Європи [див.: Чуприна].

Людмилу Михайлівну засуджено до 5 років позбавлення волі з обмеженням у правах на 3 роки, проте 4 червня 1930 року письменницю звільнено з-під варті і строк замінено на умовний. Після звільнення вона разом із чоловіком була вислана до міста Сталіно (нині Донецьк), де професор Черняхівський став одним із засновників медичного інституту, – з цією метою подружжя й заслало до Сталіно, а ім'я Людмили Старицької-Черняхівської практично викреслили з історії української літератури. Але письменниця на засланні займалась перекладацькою діяльністю. До Києва подружжя повернулося 1935 року і в подальші роки свого земного буття Людмила Михайлівна жила у Києві. Не маючи змоги влаштуватись на відповідну її освіті роботу, вона, щоб вижити, три роки працювала на швейній фабриці робітницею. Хоч у той час її творів не друкували, але на сцені Київського оперного театру йшли опери в її перекладах – «Чіо-Чіо-сан», «Аїда», «Ріголетто». Дирекція оперного театру не платила гонорарів репресованій письменниці, тоді Людмила Михайлівна вирішує подати до суду і несподівано виграє цю справу.

Страшне лихо трапилось, коли 8 січня 1938 року заарештували єдину доньку Черняхівських – письменницю й перекладачку Вероніку Черняхівську, звинувативши її як колишню дружину німецького банкіра Теодора Геккена у шпигунстві на користь Німеччини. Батько Вероніки Олександр Григорович наступного року помер з горя, а Людмила Михайлівна до кінця свого життя сподівалася зустрітись із донькою, їздила аж до Сибіру в пошуках своєї Рони (як ніжно називали Вероніку батьки), писала листи про її помилювання до вождів партії, але так і не дізналася, що насправді Вероніку Черняхівську розстріляли за постановою трійки при Київському НКВД 22 вересня 1938 року.

20 липня 1941 року, коли під Києвом велися запеклі бої з німцями, Людмила Старицька-Черняхівська була заарештована НКВД. Разом із сестрою Оксаною Михайлівною Стещенко її вивезли вантажівкою до Харкова, де звинуватили в антирадянській діяльності й повезли під конвоєм у телячому вагоні на заслання до Акмолинська, що в Казахстані. Однак в дорозі 73-літня письменниця померла, її тіло конвоїри викинули з вагона. Точна дата смерті та місце поховання невідомі.

Наша розвідка про перекладачів 1920-х років, які мали славетне державотворче минуле як діячі уряду УНР, має обов'язково включити в себе і багатогранну постать Андрія Ніковського.

Андрій Васильович Ніковський (1885–1942) – державний діяч, політик, літературознавець, журналіст, перекладач. Народився в болгарському селі Малий Буялик тодішньої Херсонської губернії в бідній селянській сім'ї. 1897 року доля звела його з сином одеського ювеліра М. Еліка, який, за спогадами Ніковського, “спокусив його розкішними вигодами знання і освіти” і за нетривалий час підготував до іспитів у гімназії [цит. за: Передчуття...].

Після закінчення гімназії Андрій продовжив навчання в Імператорському Новоросійському університеті в Одесі, закінчивши 1912 року історико-філологічний факультет.

Під час навчання в університеті брав активну участь у житті української громади, зокібно, від самого початку заснування Одеської «Просвіти» у 1905 році й до її адміністративного закриття 1910 року постійно працював секретарем та бібліотекарем одеського осередку «Просвіти», невдовзі був обраний і членом правління товариства. Слід наголосити, що «Одеса кінця XIX – початку XX ст. була потужним центром українського руху, «містом самостійників», а для Ніковського – «моя рідна Одеса». Ще з 70-х років XIX ст. тут виникають своєрідні університети «на дому». Це не були літературні салони, як у Росії, але внесок таких «університетів», результати їхньої діяльності для українського національного руху і літературного та наукового життя мають величезне культурно-історичне значення» [Яременко]. Таким «університетом на дому» стало для юного Ніковського та інших одеських студентів помешкання подружжя Лазурських – відомого філолога, професора і проректора Новоросійського університету Володимира Лазурського та його дружини Наталі, які були членами одеської «Просвіти».

Ще студентом Андрій Ніковський став членом одеської Молодої громади (так називалися місцеві гуртки студентської молоді, прихильної до самостійницької ідеї, які проводили пропагандистську та культурно-просвітницьку роботу й поширювали популярну літературу). Крім того, від часу заснування 1908 року Товариства Українських Поступовців (скорочено ТУП) – таємної понадпартійної громадсько-політичної організації, до якої входила і Людмила Старицька-Черняхівська, а також Євген Чикаленко, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко та ін., – Ніковський став одним із дієвих членів цієї організації, яка напередодні Першої світової війни виконувала роль координуючого центру українського національного руху й з ініціативи якої в перші тижні революції 1917 року було засновано Центральну Раду.

1913 року Андрій Васильович переїздить до Києва і стає головним редактором газети «Рада» (яка на той час була єдиною щоденною громадсько-політичною, економічною і літературною газетою, що виходила українською мовою на Наддніпрянщині), перебуваючи на цій посаді до 2 серпня 1914 року, коли російський уряд закрив газету (вона відновилася відразу після лютневої революції 1917 року під назвою «Нова Рада»). Видавав і фінансував «Раду» Євген Чикаленко, і це визначало її загальну лінію як речника Товариства Українських Поступовців і гуртівника визначних діячів майбутньої Української Народної Республіки. В «Раді» Ніковський друкував талановиті літературознавчі розвідки, зокрема, і присвячені перекладним творам світового письменства, як-от панорамна стаття «“Дон-Жуан” в українській літературі» (№ 7 за 1913 рік), підписана псевдонімом Ан. Василько.

В період Першої світової війни, коли «Рада» була заборонена, Андрій Васильович повернувся в Одесу, де у 1915 році редагував журнал «Основа» (але після випуску четвертого номера це видання було закрито, очевидно, через політичні погляди його редактора – члена проводу Товариства українських поступовців), а також співпрацював із нелегальним часописом української революційної молоді «Боротьба» (1915).

Після Лютневої революції, 17 березня 1917 року Андрій Ніковський увійшов до складу Комітету Київської ради об'єднаних громадських організацій і партій. Комітет утримував фактичну владу в Києві протягом перших трьох місяців революції, а Ніковський виконував обов'язки секретаря виконкому ради.

25-26 березня 1917 року відбувся з'їзд Товариства українських поступовців, на якому товариство реорганізувалося у Союз українських автономістів-федералістів. Андрій Ніковський був обраний товаришем (заступником) голови Союзу, а також став головним редактором (разом з Сергієм Єфремовим) відновленої газети «Рада», що виходила під назвою «Нова рада» від 25 березня 1917 року до 9 лютого 1919 року (з невеликою перервою під час перебування в Києві денікінців), відповідальним секретарем газети був Павло Тичина. Видавалась «Нова рада» як орган Товариства підмоги літературі, науці й штуці за фінансової підтримки Євгена Чикаленка; з 1918 року – офіційний орган Української Партії Соціалістів-федералістів. Коли 7 лютого 1919 р. більшовики вдруде захопили Київ, через два дні «Нова рада» припинила своє існування (газета почала видаватися під іншими назвами – «Рада», «Промінь» [див.: Нова Рада]).

Від початку утворення Центральної Ради 21 квітня 1917 року Андрій Ніковський став її членом: його було обрано до складу Центральної Ради на Всеукраїнському національному конгресі; 23 червня 1917 року він став заступником Голови Центральної Ради – Михайла Грушевського, увійшовши до складу Президії ЦР, і залишався на цій посаді до 16 березня 1918 року. Отримавши інформацію про більшовицький переворот у Петрограді 7 листопада, Центральна Рада прийняла рішення про утворення «Крайового комітету для охорони революції на Україні», членом якого став і Андрій Ніковський.

Під час правління гетьмана Павла Скоропадського, Андрій Ніковський перебуває в опозиції до гетьманського уряду й ініціює створення на початку серпня 1918 року та стає першим головою Українського Національного Союзу (УНС), що об'єднував усі українські республіканські партії, опозиційні до гетьманської влади й німецької окупації, яку приніс із собою Гетьманат. Ніковський очолював Український Національний Союз до 18 вересня 1918 року і як член його Президії брав участь у підготовці антигетьманського повстання, яке було реакцією на проголошену гетьманом Скоропадським 14 листопада 1918 федерацію України з майбутньою Росією та затвердження нового кабінету на чолі з російським монархістом С. Гербелем (у результаті повстання гетьманат було повалено 14 грудня 1918 року; йому на зміну прийшла Директорія УНР, з утворенням якої необхідність в Українському Національному Союзі відпала, тож він припинив існування в січні 1919 року).

Наприкінці 1918 року від серцевої хвороби померла дружина Андрія Ніковського Наталя Дмитрівна Ніковська (грекinya з походження, у дівочтві мала прізвище Христо, яким підписувала свої рецензії на дитячі книжки в часописі «Книгарь»), залишивши чоловіка самого з двома дітьми – Галкою і Льодиком.

Надалі у 1919 році Андрій Ніковський зосередився на літературно-критичній (видав у київському видавництві «Друкар» книжку нарисів «Vita Nova» про тодішніх поетів-новаторів Павла Тичину, Михайла Семенка, Якова Савченка і Максима Рильського), видавничій та художньо-керівній діяльності: працював у редакції кооперативного видавництва «Книгоспілка», редагував журнал «Нова громада», був заступником директора Оперного театру, директором «Українфільму». Після захоплення Києва денікінцями, а пізніше більшовиками, він був змушений деякий час переховуватись.

Повернувшись в Україну наприкінці 1924 року, Андрій Васильович став науковим співробітником Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН). Окрім словникарської праці, він брав участь у роботі над виданнями класиків, зокрема, з 1927 р. над виданням творів

Лесі Українки (за редакцією Б. Якубовського), багато перекладав, виконував працю стилістичного редактора чужих перекладів (зокрема, 1926 р. в київське видавництво «Слово» за його редакцією випустило збірку оповідань Анатолія Франса «Світання» в перекладі Валер'яна Підмогильного), писав літературно-критичні статті про тогочасне письменство, передмови до видань повістей «Бурлачка» (1926) та «Микола Джеря» (1927) І. Нечуя-Левицького, «Конотопської Відьми» Квітки-Осноровича (1927), «Ніоби» О. Кобилянської (1927), «Оповідань» Т. Бордуляка (1927) та ін., вступні статті та примітки до перекладених творів (як-от вступна стаття до «Гамлета» В. Шекспіра в перекладі Михайла Старицького під назвою «Український переклад “Гамлета”»), опублікованого «Книгоспілкою» 1928 року, примітки до роману Анатолія Франса «Корчма Королеви Педок» у перекладі Валер'яна Підмогильного, який був оприлюднений 1929 року харківською «Книгоспілкою»).

До перекладацького доробку Андрія Ніковського належать: збірка оповідань Джека Лондона «Золотий яр» (Київ, 1925), оповідання «Згублена грамота» (Харків, 1929) та повість «Тарас Бульба» (Харків, 1930) Миколи Гоголя; він також здійснив стилістичну редакцію першого тому 4-томного видання «Творів» Миколи Гоголя, який вийшов протягом 1929-32 років у харківському видавництві «Книгоспілка» в загальній редакції Івана Лакизи та Павла Филиповича.

Художній переклад відігравав вагомий роль у творчій спадщині Андрія Ніковського не тільки як високоякісний практичний доробок Ніковського-перекладача, але і як певний ступінь еволюції у виробленій ним схемі історії української літератури. Історична панорама літератури XIX століття, за Ніковським, складалася з трьох ступенів: 1) *пародія* (трагедійна поема «Енеїда» Івана Котляревського, яка, за Ніковським, не була перекладом чи переспівом, а була насправді пародією); 2) *переклади*, які слідували за пародіями як подальша сходинка включення українського письменства «в оборот усевітнього» (у 70-80 роки XIX ст., нагадує Ніковський, були перекладені Біблія і гомерівські поеми (Куліш, Франко, Ніщинський, Руданський, Пулюй, Нечуй). Далі – Софоклівські й Шекспірівські трагедії; Гете і Шіллер, Гейне (книга перекладів Лесі Українки і М. Славинського). Ці світові надбання «поволі стають здобутком українського слова, стають вершинними» [цит. за: Яременко]; 3) *оригінальні твори*: «Шевченко, Куліш, Франко, а особливо Леся Українка розпочинають оригінальні композиції на всесвітніх темах. <...> Це справжня вершина: «Камінний господар», «Кассандра», «На полі крові». Ми досягли світового рівня!» [цит. за: Яременко]. «В глибині огляду Ніковського, – підкреслює М. Зеров, – лежить тонке і правильне спостереження: трагедія, переклад і, нарешті, оригінальне розроблення загальнолюдського сюжету – це справді три етапи (три складові літературної панорами) в розвитку українського поетичного стилю. Це найзагальніша панорама історії літератури пера Ніковського, яка, зрозуміла річ, всієї розмаїтості літературних фактів ще не охоплює і жодним чином не повторює існуючі на той час історії української літератури» [цит. за: Яременко].

Схема розвитку національного поетичного стилю, яка обов'язково включає в себе художні переклади як окремих етапів і важливу складову ланку національного письменства, запропонована Андрієм Ніковським у 1910-х роках (нехай і не розроблена в детальнішому охопленні), на цілих 60 років випереджає надзвичайно популярну й авторитетну нині «теорію полісистеми» (вчення про переклад у контексті вчення про літературу та семіотику культури-

ри), запропоновану ізраїльськими вченими Ітамаром Івен-Зогаром (Itamar Even-Zohar) та Гідеоном Тури (Gideon Toury) наприкінці 1970-х років. Отже, історико- й теоретико-літературні ідеї Андрія Ніковського (переплетення історії, теорії художньої літератури та вчення про переклад) справді були перспективними і вартими подальшого вдосконалення.

Ще один штрих до портрету Андрія Ніковського – з уст його давнього знайомого і приятеля, співпрацівника видавництва «Книгоспілка» на посаді мовного редактора Максима Рильського – про артистичну й товариську вдачу Андрія Васильовича: «Велике він справив на мене вражіння своєю красномовністю, дотепністю і т. ін.», «він мене дуже цікавив як блискуче-талановита постать, дуже освічена і красномовна людина» [Розвідки]. До речі, той же Максим Рильський засвідчує, що Ніковський, «фактично був одним з ідеологічних керівників» Київської філії видавництва «Книгоспілка»: укладав видавничі плани, писав передмови та примітки до цілої низки книжок, а вплив його «обворожливої», за висловом самого Рильського, особистості на працівників редакційного колективу, на молодших літераторів важко переоцінити: для них він був утіленням ідеї українського відродження, носієм інтелектуально-духовних традицій одеської «Громади» – педагога Л. А. Смоленського, мецената Є. Х. Чикаленка, лексикографа і перекладача М. Ф. Комарова (тож зовсім не дивує той факт, що після процесу СБУ самостійному плануванню видань у «Книгоспілці» було покладено край – на початку 1930-х років вона злилася з Державним Видавництвом України).

У рамках заявленої нами теми необхідно висвітлити і державницько-громадську діяльність жінки-символу вільної України, людини незламного духу **Надії Віталіївни Суровцової** (Суровцевої) (1896, Київ – 1985, Умань), яка була видатною особистістю в історії українського дисидентства, в'язнем сумління із майже тридцятилітнім стажем.

Народилась Надія Суровцова в молодій, революційно налаштованій сім'ї: батько ще був студентом юридичного факультету Київського університету Св. Володимира, по закінченню якого став присяжним, а мати працювала вчителькою гімназії. 1903 року родина переїхала до міста Умань, де утиски за революційні переконання були менш відчутними, й невдовзі Суровцови придбали власний ошатний будиночок. В Умані Надія закінчила гімназію і поїхала навчатись на історико-філологічному факультеті Петербурзького Бестужевського університету, який їй не вдалося закінчити 1917 року через те, що якраз напередодні випускного держіспиту вибухнув жовтневий більшовицький переворот, поклавши край існуючій системі освіти.

Навчаючись у Петербурзі, Надія Суровцова брала активну участь в українському студентському житті. Ще в березні 1917 року, коли постала Центральна Рада Української Народної Республіки, вона приїхала з Петербурга до Києва на зустріч із головою Центральної Ради Михайлом Грушевським, щоб поставити Грушевському одне запитання: «Що робити?» «Працювати для України!» – відповів Михайло Грушевський. «Уже в квітні, – пише дослідник Вадим Мицик, – вона приїхала вдруге із двомастами студентами-українцями. Запальна молодь заходила відновлювати Українську державу. Уповноваженою Центральної Ради Надія Суровцева прибула в рідну Умань. Тут вона організувала “Селянську спілку”, загітувала полк солдат відстоювати рідний край і їздила по селах агітувати людей створювати органи української влади. На урочистому зібранні жителів округи в липні 1917 року вона зачитала I Універсал Центральної Ради»

[Мицик]. Ось як цю подію описав журналіст газети «Прес-Центр» Костянтин Падецький: «...Уманський майдан зустрів дівчину натовпом солдат. Праворуч була жіноча гімназія, ліворуч – чоловіча. Просто перед нею – полки уманського гарнізону та селяни з усього району. Тендітну дівчину в білій сукні поставили на стіл. Вона розгорнула папір і... першою зачитала Перший універсал Української народної республіки» [Падецький].

Кар'єрний злет Надії Суровцової в уряді УНР був блискучим. Вона тісно співкувала з першим Президентом України Михайлом Грушевським та керівником Уряду Володимиром Винниченком, редагувала чужомовні видання Генерального Секретарства (міністерства) з міжнародних справ у Києві, з грудня 1917 року обіймала посаду діловода Біженецького департаменту Генерального Секретарства (міністерства) внутрішніх справ, під час Гетьманату перебувала на посаді начальника протокольного відділу Міністерства закордонних справ. Тоді, за твердженням Вадима Мицика, «знавець кількох мов, Надія Суровцева стала першою жінкою в Європі, якій було надано ранг Посла» [Мицик]. Встигала вона і публікуватись у пресі, була співробітником київської неупартійної щоденної газети політичного і суспільно-громадського життя «Трибуна» (виходила з грудня 1918 р. до лютого 1919 р. накладом 7-15 тисяч примірників), дописувачами до якої також були С. Єфремов, С. Петлюра, Л. Старицька-Черняхівська та ін.

Після повалення гетьманату 14 грудня 1918 року утворюється новий найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки – Директорія. 31 грудня 1918 року Надія Суровцова вирушає до Австрії у складі дипломатичної місії Генерального секретарства міжнародних справ відновленого уряду УНР: українські дипломати мали взяти участь в історичних Версальських перемовинах (Версальський мирний договір був підписаний 28 червня 1919 року державами-переможницями у Першій світовій війні, з одного боку, і переможеною Німеччиною – з іншого; раніше, 27 січня (9 лютого) 1918 року, Центральні держави підписали мирну угоду з делегацією Центральної Ради УНР, відому як Берестейський (Брест-Литовський) мирний договір). А в цей час набирала обертов друга фаза громадянської війни: створений у Москві 17 листопада 1918 року Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України у грудні 1918 року без оголошення війни почав з Курська наступ на Україну, тому Директорія змушена була 16 січня 1919 року оголосити війну радянській Росії, яку, як відомо, програла. Київ окупували більшовики, війська УНР були розбиті.

Надія Суровцова зосталась у вимушені еміграції в Австрії. Вона продовжує активну громадську діяльність і водночас закінчує філософський факультет Віденського університету (куди вступила на основі документів про навчання в Бестужевському університеті). Потім вона закінчує й аспірантуру Віденського університету та захищає дисертації на тему «Богдан Хмельницький та ідея української державності», за яку їй присвоєно ступінь доктора філософії. Згодом вона працювала викладачем у Віденській сільськогосподарській академії. Брала участь у роботі більш ніж десятка громадських організацій, зокрема, у заходах Міжнародної жіночої ліги миру і свободи, спрямованих на боротьбу з голодом та війною, була делегатом на конгресах Ліги у Відні, Дрездені, Гаазі, Амстердамі, Парижі, Вашингтоні. Як діячка міжнародного жіночого руху виступала з промовами у США та Канаді, перекладала політичну та художню літературу: твори В. Леніна, художню прозу В. Стефаніка, В. Короленка. Видала книжку українських народних казок. Була співорганізатором Спільки прогресивних журналістів. На початку 1920-х років її оповіда-

ння, статті, репортажі друкувалися в українській періодиці – журналах «Робітниця» (Вінніпег), «Нова громада» (Відень), газетах «Українські щоденні вісті» (Нью-Йорк), «Робітничій газеті» (Відень), а художні переклади виходили й окремими виданнями. Так, 1923 року в перекладі Надії Суровцової видавництво «Чайка» (Київ–Відень–Львів) опублікувало «святочну» казку класика англійської літератури Чарльза Діккенса «Цвіркун у запічку», а 1924 року в тому ж видавництві (до речі, місто Київ у реквізитах видавництва фігурувало як суто символічне, а не реальне, місце його розташування) з'явилися аж два переклади Суровцової: популярний роман дитячої письменниці Френсіс Елізи Бернет «Маленький лорд Фаунтлерой» та улюблений багатьма поколіннями читачів роман Вальтера Скотта «Айвенго».

Захопившись ідеологією марксизму, Надія Суровцова вступила до австрійської комуністичної партії, почала навідуватись до посольства Союзу Радянських Соціалістичних Республік у Відні, де познайомилась зі своїм ровесником Юрієм Коцюбинським – більшовицько-радянським партійним і державним діячем, сином Михайла Коцюбинського, який у 1920–22 та 1925–27 роках перебував на дипломатичній службі в Австрії (Юрій Коцюбинський нині сумновідомий тим, що боровся за встановлення влади більшовиків в Україні, чим завдав національно-визвольному руху непоправної шкоди, зокрема, у своєму «Листі без конверта» до Коцюбинського видатний український вчений Сергій Єфремов звинуватив його у кривавих злочинах проти власного народу; за трагічною іронією долі, Коцюбинський сам був арештований, 8 березня 1937 року засуджений колегією Верховного суду СРСР до розстрілу, того ж дня вирок було виконано).

Під впливом розмов із Юрієм Коцюбинським Надія Суровцова побачила Україну в ідеалістичних тонах, піддавшись на комуністичну пропаганду. Як висловився Костянтин Падецький, «комуністка “європейського напрямку” не знала, що таке комунізм “на радянський лад”...» [Падецький]. І ось 1925 року Суровцова повертається на батьківщину. Як вона сама скаже про своє рішення через багато років: «Я ... була ентузіастом, який прийшов з Європи допомагати будувати соціалізм на поклик його борців» [Дойков: 11]. Їде до Москви, де зустрічається з Розою Люксембург. Оселяється в Харкові, навчається в аспірантурі науково-дослідчої кафедри історії України при Харківському інституті народної освіти, яку очолював академік Дмитро Багалій, друкується як науковець (зокрема, її стаття «Олізар та його відношення до декабристів» вийшла в «Наукових записках науково-дослідчої кафедри історії української культури» за 1927 рік, № 6), публікується у масовій періодиці, видає збірку оповідань. Крім праці історика, працює співробітником у цензурній установі, що звалася Головліт (Головне Управління в справах літератури і видавництва), у Наркоматі закордонних справ, де в її обов'язки входило читати іноземну пресу та подавати вищому начальству її стислий аналіз у вигляді дайджесту. Працювала також у державній кінематографічній організації – Всеукраїнському фотокіноуправлінні (скорочено ВУФКУ), у Радіотелеграфному Агентстві України (скорочено РАТАУ), де познайомилася з багатьма політичними та мистецькими знаменитостями того часу, зокрема, у ВУФКУ – з Миколою Бажаном, Олександром Довженком, Юрієм Яновським.

1927 року слідчі з ЧК запропонували Надії Суровцевій «співпрацю» – таємно доносити у відповідні органи на своїх знайомих українських високопосадовців за кордоном, зокрема на посла в Австрії Юрія Коцюбинського. Категорична відмова від такої «співпраці», попри

всі вмовляння, погрози, знущання, призвела до безпідставного арешту 29 листопада 1927 року за звинуваченням у нібито «шпигунській діяльності» та до п'яти років одиночної камери у найсуворішій тоді тюрмі – Ярославському централі-політизоляторі.

Вижити в цілковитій п'ятирічній ізоляції не тільки фізично, а й духовно – завдання майже неможливе. Проте самодисципліна, щоденна зарядка, обтирання холодною водою, читання книжок – усе це допомогло Надії Суровцовій не зламатись. У своїй одиночці вона багато перекладала, вивчала італійську, японську, тюркські мови.

1928 року в «ДВУ» ще вийшли два її великі переклади: повість Кнута Гамсуна «Голод» у збірці трьох повістей цього видатного норвезького письменника («Голод», «Пан» і «Вікторія») та роман німецького письменника Фрідріха Шпільгагена «Міцною лавою», який був перевиданий там само 1930 року.

Після надлюдського випробування тюремною одиночкою, Надію Віталіївну чекало заслання в Архангельськ («городисько такий гамсунівський» (її вислів) [Цит. за: Дойков: 9]). Навіть у таких умовах Надія Суровцова зуміла відчутти себе дивовижно щасливою на короткий період, пожити життям звичайної, хоч і неймовірно бідної, упослідженої, але не ув'язненої людини, вийшовши заміж за свого колишнього сусіда по одиночній камері в Ярославському централі, з яким мовою тюремного перестукування вони «розмовляли» безкінечно довгими ночами і разом мріяли про окрему кімнатку на двох і вільне життя... Однак чоловіка Суровцової Дмитра Олицького арештували повторно вже через сім місяців після того, як вони таки оселилися в омріяній кімнатці. Саму Суровцову-Олицьку заарештували через півроку після арешту чоловіка, якого приблизно в той час уже встигли і розстріляти, про що Надія Віталіївна не знатиме ще двадцять років і відчайдушно шукатиме, чекатиме, *надіятиметься*...

А за арештом у 1936 році – знову тюрми в Архангельську, Іркутську, Вологді, Магадані, довголітнє заслання й тюрма на Колимі. «У всіх протоколах допитів замість підпису вона писала: “Винною себе не визнаю”», – підсумовує дослідник біографії незламної Надії Суровцової Вадим Мицик. І продовжує: «За це поважали її в'язні й навіть тюремний персонал, підтримували люди на спецпоселеннях. Після смерті Сталіна 1954 року судимість із неї зняли, але на Колимі була ще три роки. Коли їй оформляли трудову книжку і запитали, яку професію записати – літератора чи журналіста, Надія Віталіївна відмовилася: “Літератором мені не дали працювати, то пишіть тим, що я робила, – швачкою”» [Мицик].

Важливо відновити й утвердити в сучасному перекладознавстві пам'ять про перекладацьку творчість таких високоосвічених, професійних і талановитих літераторів, подвижників служіння ідеалам громадянської відповідальності, патріотизму та гуманізму, як Модест Левицький, Людмила Старицька-Черняхівська, Андрій Ніковський, Надія Суровцова та десятки інших, не згаданих у цій статті, видатних українців, які не стали відвертими більшовицькими агітаторами, – особливо це стосується старої української інтелігенції, покоління діячів УНР, пильованих і переслідуваних органами НКВД, для яких переклад у 1920-ті – на початку 1930-х років перетворився на єдине, бодай і мізерне, джерело літературного заробітку й можливість ще якийсь час протримати в літературі.

Грунтовніше аналітичне вивчення окресленої в цій статті перекладацької спадщини Модеста Левицького, Людмили Старицької-Черняхівської, Андрія Ніковського та Надії

Суровцової ще попереду. Ця перекладацька спадщина, як ми переконались, – а це фахові, майстерні, непересічні переклади з багатьох мов, які були вилучені з літератури в часи «великого терору», – доволі розлога та різноманітна, охоплюючи актуальні й до сьогодні твори найкращих зарубіжних письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пушкар Н. Письменник, лікар, педагог (Модест Левицький, 1866-1932) / Наталія Пушкар // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцька міська громада: історія, традиції, люди: матеріали XXVI Волинської обл. наук.-іст.-краєзн. конф., присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-й річниці надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного братства, м. Луцьк, 9-10 листопада 2007 р.: наук. збірник / упор. Г. Бондаренко, А. Бондарчук, А. Силук. – Луцьк: Волинське обл. т-во краєзнавців, 2007. – Вип. 26. – С. 208-211. Див. також: Пушкар Н. Письменник, лікар, педагог (Модест Левицький 1866-1932) / Наталія Пушкар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view*
2. Старицька-Черняхівська Людмила [Текст] // Літературний ярмарок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lit-jarmarok.in.ua/index.php?option=com_content...
3. Хорунжий, Юрій. Шляхетні українки: Есеї-парсуни. Вероніка Черняхівська: Зрубанна гілка древа Старицьких / Юрій Хорунжий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrlife.org/main/minerva/parsuny_chern.html
4. Чуприна, Олеся. Людмила Старицька-Черняхівська на допитах сперечалася зі слідчими / Олеся Чуприна // Газета по-українськи. – № 683 за 03.09.2008. (Рубрика «Історія»). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta.ua > Новини > Події > Ексклюзиви
5. Передчуття трагічної долі (14 жовтня – 125 років від дня народження Андрія Васильовича Ніковського (1885-1942) українського державного діяча, політика, літературознавця, журналіста) / Прес-центр (УКРІНФОРМ). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: presscenter.ukrinform.ua/figurants-113.html
6. Яременко, Василь. Літературознавчий феномен Андрія Ніковського / Василь Яременко // Українська літературна газета. – 23.03.2012. – № 6 (64). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.litgazeta.com.ua/node/2925
7. Нова Рада // Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Нова_Рада
8. Розвідки. Знахідки. Спогади. Справа № 272 (з архіву КДБ) / Максим Рильський: Написано у в'язниці. Рік 1931-й / Максим Рильський // Київ. – 1991. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ursr.org/kyiv/91/02/html/80.html
9. Мицик, Вадим. Несхибність надії / Вадим Мицик // Слово Просвіти: Всеукраїнський культурологічний тижневик. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: slovoprosvity.org/2010/04/14/neschiбність-надії/
10. Падецький, Костянтин. Життя під наглядом «чекістів» / Костянтин Падецький // Редакція громадсько-політичного видання «Прес-Центр». Газета "Прес Центр"

№43 (63) від 11.10.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pres-centr.ck.ua/print/news-1694.html

11. Дойков, Юрий. Надія Суровцова: На засланні в Архангельську (1933–1937) / Юрий Дойков. – Архангельск. – 2005. – 92 с.

УДК 378.146:253

Циган Л. В.
(Київ, Україна)

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ УСНОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглядаються принципи навчання усного перекладу. Аналізуються дидактичні і методичні принципи навчання, виокремлюються специфічні принципи організації навчання усного перекладу.

Ключові слова: *принципи навчання, усний переклад, навчання усного перекладу, усна перекладацька компетентність.*

В статье рассматриваются принципы обучения устному переводу. Анализируются дидактические и методические принципы обучения, выделяются специфические принципы организации обучения устному переводу.

Ключевые слова: *принципы обучения, устный перевод, обучение устному переводу, устная переводческая компетентность.*

The article deals with the principles of interpretation teaching. Didactic and methodological principles of teaching have been analysed. Specific principles of interpretation teaching have been specified.

Key words: *principles of teaching, interpretation, interpretation teaching, interpretation competence.*

Сучасні процеси глобалізації, інтенсивне розширення економічних, політичних, культурних зв'язків України з іншими державами зумовили необхідність підготовки кваліфікованих перекладачів, здатних виконувати переклад на професійному рівні. Підготовка таких фахівців є дуже важливим завданням вищої школи України. На сьогодні немає необхідності доводити важливість ролі перекладу як особливого виду міжкультурного спілкування, виду мовного посередництва, проте було б доцільно зупинитися на проблемі навчання перекладу і, зокрема, усного перекладу (УП) у вищих мовних навчальних закладах, оскільки ця проблема була і залишається актуальною. В останні роки з'явилася низка праць, присвячених питанням навчання перекладу, зокрема, це роботи О.В. Алікіної, М.В. Вербицької, Н.Н. Гавриленко, Т.В. Ганічевої, В.В. Соколової, І.А. Цатурової, Л.М. Черноватого. Не можна переоцінити значення підручника «Методика викладання